

Переднє слово

Вже більше чверті століття мені доводиться займатися дослідженням життя і діяльності Михайла Грушевського. Розпочалося моє грушевськознавство з 1989 р., коли на звернення видатного російського археографа Сигурда Шмідта в Центральному державному історичному архіві України у місті Києві (ЦДІАУК), де я тоді працював, було заплановано описати архіви «вітчизняних» істориків. В останніх роках СРСР, М. Грушевський ще вважався одночасно російським (вітчизняним, радянським) і українським вченим. Описувати його архівний фонд № 1235 доручили мені. Вдячний начальнику Публікаторського відділу, знаному історикові-джерелознавцю Валентині Шандрі, яка повірила в мене і доручила опрацювати найскладніший архів серед особових фондів тоді історико-початківцю, якому виповнилося трохи більше 25 років. Опис такий за формою, присланою з Москви, я склав російською. Вийшло близько 60 сторінок машинопису. Був він не докладного, а скороченого зразка. (Так до речі і не друкований лишається в архіві ЦДІАУК).

У Москві від друку матеріалів про українських вчених після 1991 р. відмовилися. А вислідом моєї праці над описом архівного фонду стала стаття в журналі «Архіви України»¹, яку замовив мені Валерій Волковинський – фактичний його головний редактор. Ця стаття була моєю першою серйозною науковою працею. Тоді ще Михайло Грушевський у суспільній свідомості і науковій літературі УРСР залишався проскрибованим «українським буржуазним націоналістом». Незадовго до моєї

¹ Документи академіка М. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА України у м. Києві // Архіви України. – 1989. – № 4. – С. 53–63.

статті з'явилася реабілітаційна публікація Сергія Білоконя в газеті «Літературна Україна»². Пригадую, як мене тішило, що в своїй статті я не вжив жодного негативного епітета при імені великого вченого. Були визначення «великий», «визначний», «видатний», але новий, після Олександра Мітюкова, голова Архівного управління, номінальний головний редактор «Архівів України», Борис Іваненко «попросив» мене зняти взагалі всі оціночні прикметники. Не погодиться було неможливо. Та й тоді це не мало великого значення. Важив сам факт безстороннього розгляду архівної спадщини Михайла Сергійовича.

Так я став грушевськознавцем (у М. Грушевського є аналогічна за звучанням передмова до його художніх творів – «Як я став белетристом»). Тема ця мене затягла. Довелося відмовитися від попередньо затвердженої теми кандидатської дисертації з історичної географії про київську картографію, топоніміку й топографію та поринути у вивчення неозорого кола проблем, пов'язаних з постаттю М. Грушевського. У 1996 р. захистив кандидатську дисертацію з джерельної вартості архіву М. Грушевського № 1235 стосовно чільних діячів національно-визвольного руху³. Багато часу мною було присвячено дослідженню й оприлюдненню текстів щоденника Михайла Грушевського за 1904–1910 рр., його джерелознавчої вартості.

Також довелося оприлюднювати раніше не друковані праці М. Грушевського, давати матеріал до історії появи того чи іншого твору вченого. Таких публікацій виявилось кілька.

З початку 1990-х рр. Інститут української археології та джерелознавства розпочав видання творчої спадщини Михайла Грушевського. У першій половині 1990-х

² Білокінь С. Михайло Грушевський // Літературна Україна. – 1988. – 21 лип. – № 29 (4282). – С. 7.

³ Гирич І. Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко). Автореферат кандидатської дисертації. – К., 1996. – 24 с.

це була «Історія України-Руси». На зламі 1990-х – 2000-х наш відділ джерел з історії України ХІХ – початку ХХ століття приступив до роботи над 50-томником творів Михайла Грушевського. У середині 1990-х я видав покажчик епістолярної спадщини М. Грушевського в фондї № 1235⁴. Робота з листуванням історика спонукала до дослідження листовних контактів М. Грушевського з його кореспондентами. В результаті з'явилися мої студії про зв'язки М. Грушевського з С. Єфремовим, В. Липинським, М. Василенком та низкою інших діячів української науки й громадсько-політичного життя.

Дослідження щоденника та розлогого листування історика дало змогу уточнити багато деталей його біографії та праці в науково-організаційній царині. Зокрема, щодо керівництва Археографічною комісією НТШ, керування своїми учнями в ній. Було написано студію про життя М. Грушевського у 1904–1905 рр.

Видання творів М. Грушевського розширили обрії мого інтересу до особи Михайла Сергійовича. Мене зацікавила передусім суспільно-політична складова мислення і діяльності вченого. В результаті протягом 2000-х рр. вийшла низка статей про М. Грушевського як творця української ідеї, конструктора модерної нації, лідера українського руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Доводилося мені також рецензувати грушевськознавчі праці та полемізувати з приводу різних висвітлень діяльності М. Грушевського іншими істориками. Таких публікацій теж накопичилося до десятка.

За 25 років мною написано вже близько сотні різних статей, заміток, здійснено чимало публікацій джерел, пов'язаних з М. Грушевським. Не всі з них друкувалися у доступних широкому загалові періодичних виданнях і збірниках. Тому для удоступнення користування читачеві автор вирішив у цій збірці видрукувати усі головні

⁴ Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві) / Упоряд. І. Гирич. – К.: ІУА, 1996. – 108 с.

свої праці з грушевськознавства, розбивши їх за тематикою на шість рубрик-розділів: архівна спадщина М. Грушевського; суспільно-політичні погляди і науково-організаційна діяльність; громадсько-політична діяльність; історія написання окремих творів; у колі сучасників; рецензії і полеміка.

З близько ста грушевськознавчих статей тут друкується лише 34. На деякі теми авторові доводилося писати кілька статей. Приміром, проблемі стосунків С. Єфремова і М. Грушевського було присвячено три статті, М. Грушевському в контексті парадигми «державництво»/«народництво» – чотири. Для друку обиралися найповніші друковані версії.

Автор не ставив за мету переробляти або доопрацьовувати свої першодруки. Будь-яке дописування порушувало б усталену структуру статті, що вимагало б написання нової праці, а цього авторові не хотілося. Трохи лише було осучаснено примітки до статей. З недрукованих праць у цій книзі вміщено відповідь Лукашу Адамському, яка має лише електронну версію на сайті historians.in.ua.

Досі над М. Грушевським тяжіють стереотипи мислення радикального національного табору публіцистів і мислителів. Його сприймають як «народника», «федераліста», «антидержавника». Сподіваюся, що багато з негативних шаблонів вдалося у цій книзі розвінчати. Залишається поза увагою в суспільному просторі та серед науковців грандіозна праця М. Грушевського передреволюційних років з формування світоглядних суспільно-політичних засад Нової України. А без цієї громадсько-політичної праці М. Грушевського не постала б новітня українська держава.

Ця книжка виходить у рік 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського, і є вона скромним вінком пам'яті великому Українцеві.

Ігор Гирич